
Empirijska analiza i politička znanost

Ivan Šiber

U našem opredjeljenju za znanstveno utemeljenje analize samoupravnog društva nužno smo se okrenuli političkoj znanosti (političkim znanostima). Aktualna ali i trajna društvena potreba rezultirala je kako osnivanjem različitih znanstveno-nastavnih institucija i okupljanjem i osposobljavanjem kadrova, tako i propitivanjem o predmetu i metodi, ali i teorijskom i vrijednosnom utemeljenju političke znanosti. Postojeća politička znanost jest znanost građanskog društva (u onoj mjeri u kojoj manifestni politički problem određuje predmet istraživanja), neposredno usmjerena ciljevima toga društva i funkcioniranju samog političkog sistema. U traženju kritičkog, marksističkog utemeljenja, bježeći pred Scilom empirizma i Haribdom normativizma¹, imam osjećaj da se ponekad suviše jednostrano zanemaruju pragmatičan, društveno relevantan i aktualan zadatak uvjetovanog i vrijednosno usmjerenog društva sa svim njegovim odlikama i slabostima, u svom bogatstvu pojavnih oblika, ali i mogućih rješenja s obzirom na svu složenost socijalističkog samoupravljanja kao datosti i želje, realnosti i norme, mogućnosti i aspiracija.

U kritici postojećih znanstvenih usmjerenja² i naglašavanju važnosti, ali i kritici postojećih empirijskih istraživanja započeo bih navođenjem triju osnovnih aspekata svakoga znanstvenog rada: to je *vrijednosni okvir*, što znači da je rad ukorijenjen u određene društveno-ekonomske odnose, da je u njemu prisutan, kako s obzirom na izbor problema, tako i vrstu činjenica i interpretaciju, vrijednosna orijentacija autora i društva³; određene *empirijske činjenice*, što znači da se u njemu razmatra određena

¹ A. Bibič, *Za politologiju*, izd. CKD, Zagreb, 1981, str. 10.

² Zadržat ću se na općim konstatacijama, ne navodeći konkretne primjere. To možda i nije sve korektno, ali bi navođenje autora i djela nužno zahtijevalo detaljna obrazloženja, što je izvan ove opće diskusije.

³ I tzv. vrijednosno neutralne teorije sadrže vrijednosnu orijentaciju. U društvenim znanostima, gdje znanstvenik «živi i radi unutar svog područja istraživanja», nemoguće je isključiti svako vrednovanje. J. Israel, *Alienation: From Marx to modern sociology*, Allyn and Bacon, 1971.

društvena datost, bez obzira na to da li se radi o neposrednom prikupljanju i osmišljavanju izvornih podataka, ili o sekundarnim analizama drugih istraživanja; i *teorijsku osnovu*, više ili manje sistematiziran niz ideja i koncepcija koje služe bilo kao polazište, bilo kao referentni okvir u interpretaciji. U ovoj diskusiji želio bih naglasiti da su u svakom »znanstvenom« radu prisutna sva tri aspekta, ali da je ujedno osnovna slabost u tome što toga autori nisu svjesni, i da se oni apriori svrstavaju u tzv. teoretičare, odnosno »empiričare«. U svakoj ozbiljnijoj analizi stanja u našoj istraživačkoj praksi morali bismo propitati koji su to vrijednosni okviri, koja teorijska polazišta i koje empirijske činjenice na kojima se osnivaju analize političkih fenomena.

Dosta pojednostavljeno, čini mi se da kod nas postoje tri prevladavajuće tendencije, od kojih svaka izrazito negira ostale dvije, i da se svaka izrazito naslanja na samo jedan aspekt prije navedene »trijade« znanstvenog rada, smatrajući ostale dvije manje važnima i samorazumijevajućima.

Prvu od njih nazvao bih *normativno-apologetskom*, čime razumijevam onu »znanstvenu« produkciju koja polazi od danih društvenih rješenja kao jedino mogućih, najboljih, izvan svake mogućnosti njihova propitivanja. Ta »istraživanja« polaze od normativne strane društva, osnivaju se na rezolucijama, programskim dokumentima. Veoma su brojna, na žalost ne i plodonosna, a osnovna im je crta da su uvijek na »liniji« tekuće politike, pokušavajući je »znanstveno« osmisliti pozivajući se na klasike marksizma, što ujedno znači da im je osnovni znanstveni instrumentarij citatologija. Drugim riječima, radi se o normativnom pozitivizmu, pragmatizmu (znanstvenom), idenjem niz dlaku tekućoj politici. Takvi su pristupi, naravno, veoma cijenjeni, dobro honorirani, i ako pogledamo izdavačku djelatnost, vidjet ćemo da se »marksizam« prodaje i rasprodaje na različite načine i za skupe pare. I teorija i empirija u tim su istraživanjima gurnute u drugi plan, što, naravno, ne znači da implicate nisu prisutne. Koliko god to moglo čudno izgledati autorima koji se pozivaju na marksizam, u osnovi njihovih radova zapravo je prisutan strukturalno-funkcionalistički pristup analize globalnog društva, koji polazi od imanentne ravnoteže, homogenosti i održavanja postojećeg. Empirijski materijal, ako izuzmemo normativne akte, osobne su impresije, novinski članci i slično.

Drugu orijentaciju, odnosno prevladavajuću tendenciju, nazvao bih *teorijsko-kritizerskom*, koja na stanovit način problematizira neka bitna pitanja današnjice, ali ne naše, već one današnjice koja je prisutna u visokorazvijenom građanskom društvu. U tim istraživanjima dominira teorijska razrada bilo djela klasika marksizma, bilo suvremenih građanskih mislilaca. Najčešće se ta »istraživanja« na tome i završavaju, da bi ponkad pokušali pokazati da i u našem društvu, društvenim odnosima i orijentacijama postoje iste one prevladavajuće tendencije koje postoje, recimo, u SAD ili SR Njemačkoj. Pri tome čine krupan metodološki promašaj »izvlačeći« teoriju iz vrijednosnog okvira građanskog društva i njegove empirije u društvo u kojem je drukčiji odnos kako na nivou vrijednosti, tako i realizacije, i drukčija empirijska osnova. Ne može se na isti *društveno relevantan način* promišljati problem tehnike u društvu u kojem je još uvijek oko 50% proizvodnih sredstava na nivou mehaničke proizvodnje,

kao što je to moguće u zapadnoj Evropi. Ovdje bih želio biti dokraja jasan. Smatram da su i takva istraživanja moguća, smatram da su i postojeći teorijski koncepti razvijeni u drugim društvenim uvjetima relevantni, ali samo uz uvjet da se u njihovu promišljanju vodi računa o našoj društvenoj zbilji. Uostalom, čini se i prečesto zaboravlja na kolikom se bogatstvu empirijskih istraživanja i monografija zasnivaju ti teorijski koncepti⁴.

Treći pristup mogli bismo nazvati *empirijsko-pozitivističkim*. Kritički razmatrajuci taj pristup, mogu naglasiti njegovu izrazitu parcijalnost, usredotočenost na uže jedinice promatranja, inzistiranje na »elegantnosti« metode, koja najčešće predodređuje i sam predmet istraživanja. Veoma često ta istraživanja daju određeni grubi »repro materijal«, bez pokušaja da se učini društveno relevantnim i da se pruže određene šire teorijske generalizacije. Kao i prije, i u ovoj orijentaciji implicite su prisutna i preostala dva aspekta znanstvenog rada. Pojednostavljeno, na teorijskoj razini radi se o funkcionalnoj analizi u okviru globalnoga funkcionalno-strukturalnog pristupa, a na vrijednosnom na tzv. vrijednosno neutralnoj znanosti. Riječ je, naravno, o zabludi, jer je i izbor problema, metode, nalaženja financijskih sredstava, pa čak i interpretacija (od koje se i prečesto bježi) uglavnom društveno uvjetovan.

Budući da sam u svom radu usmjeren prije svega na neposredna empirijska istraživanja (pa je red, prema tome, da se samokritički svrstam u empirijsko-pozitivističku orijentaciju), rekao bih nekoliko naznaka općenito o stanju u empirijskim istraživanjima.

Suviše su često empirijska istraživanja predmet kritike, napada, pa čak i negiranja. Pri tome se ne vodi dovoljno računa o tome da su i ta istraživanja na određeni način slika šire društvene situacije, vrednovanja, potreba i poticaja. Čini mi se da velik dio krivice za postojeće stanje u empirijskim istraživanjima proistječe upravo iz odnosa društva prema njima, čime mislim na organizaciju istraživačkih institucija i projekata, kadrovsku politiku i, tek na trećem mjestu, financiranje.

Mislim da neću pogriješiti ako kažem da u našem društvu prevladava izrazita »empirijska nekultura«, pod čime razumijevam ne samo dobivanje, obradu i primjenu određenih empirijskih pokazatelja (u čemu smo također izrazito nerazvijeni) već i otpor općenito prema potrebi takvih pokazatelja. Još 1964. godine, prilikom jednog kongresa, američki znanstvenici bili su zapanjeni što nemamo monografske studije o razvoju Velenja (ili bilo kojega novoga grada doslovce sagrađenoga na »ledini«), da bismo mi danas, također, mogli konstatirati kako se ništa ne čini da se sistematski prati i vrednuje tako značajan društveni korak kao što je reforma obrazovanja. Još uvijek više vjerujemo svojim parcijalnim utiscima, opredjeljenjima, nego stvarnim pokazateljima društvene situacije.⁵ Ako neko empirijsko

⁴ Ovdje se, drugim riječima, zalažem za to da se preuzme cjelovit metodološki pristup, koji u sebi uključuje analizu cjelokupnih, konkretnih društvenih odnosa u njihovoj povijesnoj dimenziji, a ne preuzimanje samo zaključaka i njihova re-interpretacija.

⁵ Nedostatak ozbiljnijih istraživanja kao pretpostavke određenih generalizacija navodi i V. Cvjetičanin u svojoj diskusiji na simpoziju »Država i samoupravljanje« (Zagreb, 1981.).

istraživanje dođe do rezultata koji su se i »mogli očekivati«, tada se postavlja pitanje njihove potrebe, kada se to i prije znalo, i nije bilo potrebno trošiti na to društvena sredstva. Ako rezultati istraživanja odstupaju od društvenih očekivanja, tada se, naravno, radi o istraživačima koji ne primjenjuju marksističku metodologiju, koji se kreću unutar metoda istraživanja građanske znanosti i sl. Pojednostavljeno: tko tebe podatkom, ti njega funkcionalizmom! Pri tome se zaboravlja jedinstvo predmeta i metoda, odnosno ova činjenica: ako određene tehnike i postupci istraživanja daju relevantne podatke, to govori o egzistiranju određenih fenomena koji su zajednički našem kao i građanskom društvu, što, uostalom valja i očekivati u društvu prelaznog perioda. Veoma se često empirijskim istraživanjima postavlja pitanje u kojoj su mjeri ona omogućila osmišljavanje društvenog i političkog fenomena i koliko su omogućila neka šira teorijska uopćavanja. Na žalost, ista pitanja mogli bismo postaviti i za tzv. teorijska istraživanja, u kojoj su mjeri ona omogućila razvoj ovog društva, i drugo, u kojoj su mjeri dala osnovu za osmišljena empirijska istraživanja. Dilema da li ili ne empirijska istraživanja lažna je dilema. Svaki znanstveni rad nužno polazi od deskripcije određenog stanja, presjeka u vremenu i prostoru, problem je jedino ako na tome i završava. Mi smo suviše zaokupljeni »posljednjim pitanjima« znanstvenog rada, zaboravljajući pri tom da su i klasici marksizma, na koje se i prečesto pozivamo, upravo na empirijskim činjenicama osnivali svoje analize, da Engelsa u njegovoj analizi položaja radničke klase u Engleskoj, kao ni Marxa u analizi klasnih borbi u Francuskoj, ne zaokuplja pitanje »da li je pojam klase analitičan ili deskriptivan, može li se on ili ne može operacionalizirati«, već da ga analiziraju neposredno u njegovim pojavnim oblicima na stupnju proizvodnih snaga XIX stoljeća, pa čak govore (Marx) o frakcijama pojedinih klasa.

U svakodnevnoj društvenoj akciji suviše se rukovodimo metodom »vlastite kože«, što je i bolno i skupo, umjesto da prethodno pokušamo utvrditi pravo stanje stvari. Ako pokušate analizirati što je bilo predmet sistematskih istraživanja u našem društvu u posljednjih dvadesetak godina, doći ćete do zaprepašujuće činjenice — ništa! Prilikom nedavnih diskusija o novom srednjoročnom planu u znanstvenom radu dana je primjedba da nema potrebe da se i dalje istražuje funkcioniranje delegatskog sistema, jer se na tom projektu radi već punih pet godina. Kamo sreće da sada raspoložemo podacima o razvoju samoupravnih odnosa od 1950. godine!

U odnosu prema empirijskim podacima možemo, uvjetno, razlikovati dva oprečna pristupa. Jedan je izrazito usredotočen na »činjenicu«, i pri tome zanemaruje i njezinu društvenu uvjetovanost i mogućnost teorijskog osmišljavanja. Taj pristup, ponekad pogrdno okarakteriziran kao »ludilo brojki« (kvantomanija ili kvantofrenija), ima svoje dvije podvrste. Prvu bismo mogli opisati kao izrazitu ljubav prema egzaktnom, matematičkom modelu ili izrazu, koji se često zadovoljava i iscrpljuje u kompleksnosti i »elegantnosti« metode, odnosno obrade, zainteresiran za ono što se odvija u *samom procesu obrade*, a ne toliko za vrstu podataka i konačan, društveno relevantan rezultat. Odmah moram naglasiti da su takvi »kvantoljupci« relativno rijetki, ali i vrlo korisni razvijajući nove načine obrade empirijskog

materijala. Druga podvrsta uzima empirijske podatke izrazito nekritički, veoma često ne znajući njihovu težinu, mogućnost obrade i dosege zaključivanja. Oni su znatno brojniji, inzistiraju na empiriji, ali ne poznaju osnovne metode ni istraživanja ni obrade podataka, a podaci im služe kao paravan tzv. znanstvenosti. Relativno se lako prepoznaju po brojnosti navođenja statističkih podataka, uglavnom na nivou prezentacije postotaka odgovora u anketnim istraživanjima. Čini mi se da je takav pristup uglavnom i krivac, naravno uz ostale razloge, postojeće kritike empirijskih istraživanja.

Drugi pristup empirijskim istraživanjima jest u njihovu potcjenjivanju, negiranju svake vrijednosti i mogućnosti da budu osnova ozbiljnoga znanstvenog rada. Za razliku od »ludila brojki«, ovaj je pristup karakterističan po »strahu od brojki« (kvantofobiji), uglavnom zbog nerazumijevanja osnovnih zakonitosti empirijskih istraživanja kao i njihove relevantnosti za šira teorijska i društvena uopćavanja. Statistika je za njih samo nužno zlo, čiju nužnost ne shvaćaju, ali bi je spremno zamijenili za svaki tzv. teorijski predmet u njihovu razumijevanju čiste teorije, koja se najčešće očituje u reinterpetaciji tuđih spoznaja. Osobno nisam sklon jednostranom pristupu i vrednovanju empirijskog istraživanja, ali mi se ponekad čini da još nismo apsolvirali onaj nužni pozitivistički (ne u pejorativnom značenju) odnos prema skolastici, jezgrovito izražen u stavu Davida Humca (imajući, naravno, na umu znanstvenu situaciju u njegovo vrijeme — 1777. godine!):

»Kad uzmemo u ruke bilo koji svezak, dopustite da upitamo: Sadrži li on ikakvo apstraktno dokazivanje koje se odnosi na količinu i broj. Ne. Sadrži li on ikakvo eksperimentalno dokazivanje koje se odnosi na stvarnost i egzistenciju. Ne. Izručimo ga vatri, jer on ne može sadržavati ništa doli sofistiku i obmanu.«⁶

Koliko bi politoloških analiza moglo izdržati sud takvog vrednovanja? Koliko znanstvenih radnika u području društvenih (i humanističkih) znanosti razumije običan statistički pokazatelj? O načinu njegova dobivanja od istraživanja do obrade bolje da i ne govorimo!

U takvoj situaciji ne treba se čuditi zbog nedostatka ozbiljnih, promišljenih empirijskih istraživanja, koja bi proistjecala iz teorijskih pretpostavki (koje su također rezultat prožimanja mišljenja i empirije) i koja bi bila čvrsto ukorijenjena u našu društvenu situaciju.

Postojeći »znanstveni profil empiričara« i odnos ostalih prema empirijskom istraživanju djelomično je uzrok, ali i posljedica nekih objektivnih i subjektivnih uvjeta znanstvenog rada. Suvremena je znanost, naime, složen tehnološki sistem u kojem su ideje vrlo važan, ali ne i dostatan faktor znanstvenog rezultata. I ovdje se javlja nužnost podjele rada, informacijskog i dokumentacijskog praćenja, planiranja kadrova i sredstava i sl. Nameće mi se primjena i na ovo područje izvanredno uspjele usporedbe koju je učinio S. Letica⁷ između nogometa i tehnike. Dok je nogomet bio

igra, stvar nadahnuća, ideje, spontanosti, bili smo među najboljima u svijetu. Kad je postao stvar organizacije, planiranja, čitava tehnologija, tada smo u nogometu otprilike na istome mjestu gdje smo i u proizvodnji automobila. Slično je, svakako, i sa znanošću. Ima li itko u našoj zemlji pregled nad istraživanjima koja su učinjena ili su planirana u nekom području? Možete li u i jednom dokumentacijskom centru u razumnom vremenu dobiti pregled objavljenih radova u našoj periodici o određenoj problematici?

U razvoju naših društvenih znanosti, u prvom redu sociologije, a mogli bismo reći djelomično i politologije, obično se navode 60-e godine kao ono razdoblje u kojem su one na velika vrata ušle u društvo, dajući svoj doprinos, analizirajući niz relevantnih društvenih problema, razdoblje u kojem se profilirala većina društvenih problema, razdoblje u kojem se profilirala većina postojećeg znanstvenog kadra, da bi se razdoblje 70-ih godina označilo kao krizno u društvenim istraživanjima, najčešće navodeći odnos društva prema tim znanostima (to posebno naglašavaju sociolozi za svoju disciplinu⁸) kao primarnog krivca za stagnaciju. Čini mi se da je razlog mnogo jednostavniji i prozaičniji. Naime, naša je društvena znanost u svom prvom naletu, uz obilatu pomoć društva (osnivaju se instituti, fakulteti, smjerovi studija), otkrila, djelomično i usvojila i primijenila, postupke istraživanja razvijene u klasičnim znanstvenim disciplinama, u prvom redu sociologiji i socijalnoj psihologiji. Budući da je ta znanstvena tehnologija razvijena u drugim društvenim uvjetima, s drugim ciljevima i suočena s drukčijim problemima, ona je imala ograničeni domašaj kod nas, počesto usmjeravana na marginalne probleme društva. Prema tome, »nagli razvoj« društvenih istraživanja bio je zapravo preuzimanje tuđe pameti samo djelomično relevantne za naše probleme. Pri tome je nužno napomenuti da ni tu nismo bili najbolji učenici te da su i te spoznaje još svojina uskog dijela znanstvene populacije u domeni društvenih istraživanja. Zastoj, ili kriza, prema tome, započeo je onda kad smo se morali vlastitim kreativnim snagama suočiti sa specifičnim problemima naše kompleksne društvene situacije, kad postojeća metodologija znanstvenog rada više nije zadovoljavala prirodu predmeta istraživanja i kada društvo očekuje konkretniji doprinos društveno-političke znanosti svom daljnjem razvoju.